

MŰHELY

KELENIK JÓZSEF

A HADÜGYI FORRADALOM ÉS HATÁSA MAGYARORSZÁGON A TIZENÖTÉVES HÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

Tények és megjegyzések a császári-királyi hadsereg valós katonai értékéről*

1956-ban ismerkedhetett meg a világ Michael Robertsnak a hadügyi forradalomról szóló elméletével.¹ Véleménye szerint az 1560—1660 közé eső száz év alatt négy egymásra épülő tényező együttes változása alapvetően új utakra terelte a hadviselést.

A változások első és legfontosabb területe a taktika volt. A lőfegyverek gyors fejlődése hamarosan megteremtette a lineáris taktika alapjait. Az új harcrendek természetesen jobban kiképzett, fegyelmezettebb katonákat követeltek meg. A megbízható, veterán harcosokat viszont kifizetődőbb volt a hadjáratok közötti időszakokban is együtt tartani, ez pedig már egy állandó hadsereg alapjait jelenthette.

A stratégiai gondolkodás átalakulása képezi a változások második csoportját. Roberts szerint fokozatosan egy merészebb, a nagy, döntő csaták megvívásától nem féltő, több hadsereggel operáló hadvezetés alakult ki.

Az új elképzeléseknek megfelelően — ez az elmélet harmadik eleme — jelentősen növekedni kezdett a hadrafogott hadseregek száma és létszáma.

Ez pedig — végül — mélyreható gazdasági, szociológiai és államigazgatási változásokat indukált az egész társadalomban.

Jóllehet azóta csaknem 35 év telt el, a szerző teóriája mozgásban tartotta és talán tartja még ma is a XVI—XVII. század hadtörténelmével foglalkozók gondolatait. Ennek titka, hogy Roberts elmélete nem más, mint egy rendkívül komplex, széles dimenziókat átfogó elvi vázlat, amely a hadtörténészek számára egyszerre jelent kihívást és lehetőséget. Hiszen minden szakembernek módot ad arra, hogy saját kutatásainak eredményeit egy nagyarányú koncepcióba illessze, vagy éppen ellenkezőleg, újakat állítson fel. Ennek megfelelően Roberts elméletét egy olyan monumentális épület tervrajzához hasonlíthatnánk, melynek egyes, kisebb vagy nagyobb részleteit az építők az idők folyamán módosították, új, nem tervezett szárnyakat is felhúztak, de az eredeti terv változatlanul meghatározó maradt.

A tudomány épületének gondolkodó és kritikus szemléletű építőmesterei közé tartozik az a Geoffrey Parker is, aki 1976-ban megjelent *A hadügyi forradalom 1560—1660 — egy mítosz?* című írásában Roberts elméletének egyes tételait vitatja.² Kiegészítései, új kutatási eredményei részleteiben módosították, pon-

* A *Gyalóky Jenő Tudományos Kör* 1990. március 26-i összejövetelén elhangzott előadás bővített változata.

¹ Roberts, Michael: *The Military Revolution, 1560—1660*. Belfast, 1956.

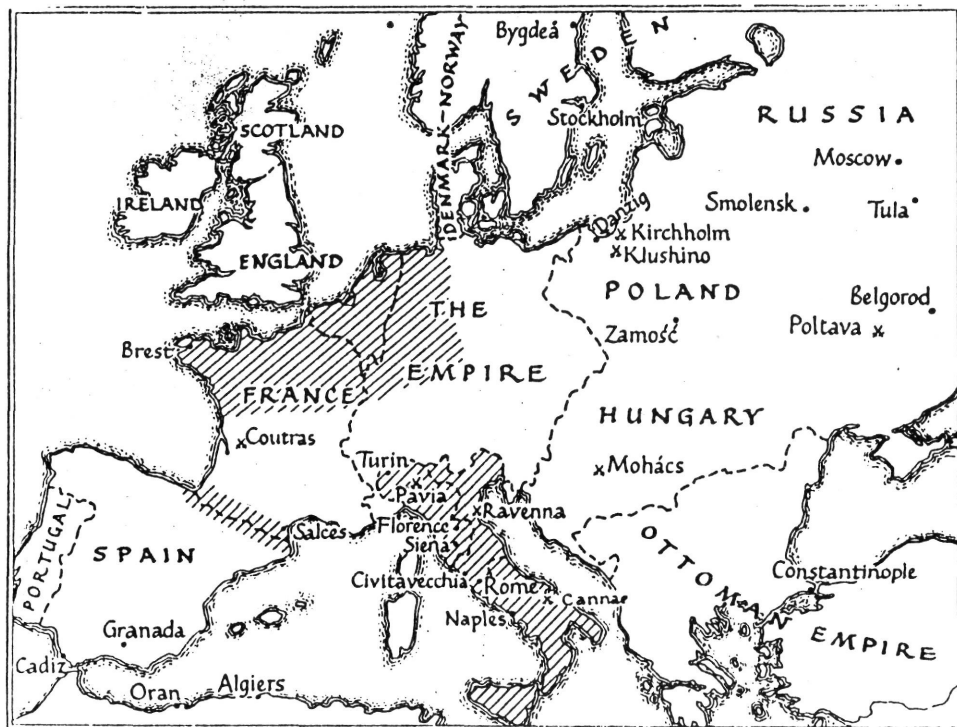
² Parker, Geoffrey: *The „Military Revolution”, 1560—1660. — a Myth? Journal of Modern History*. 1976.

tosították ugyan az eredeti elméletet, de meg nem ingatták. Sőt, az 1980-as évek végére Parker — a hadtörténet, a társadalom-, gazdaság- és kultúrtörténet legjobb, legújabb eredményeit felhasználva, átdolgozva, térben és időben kiterjesztve — felelevenítette a hadügyi forradalom elméletét. Gondolatait, elképzeléseit *A hadügyi forradalom avagy a katonai újítások és a nyugat felemelkedése 1500—1800* című, 1988-ban megjelent könyvében fejtette ki.³ Szerinte a koraujkori Európa hadügyét három, egymással szorosan összefüggő fejlődési irány forradalmasította. Ezek: az olaszbástyás erődítési iskola elterjedése, a tüzérség és a tüzfegyverek technikai fejlődése, széles körű elterjedése, a tüzerőre való fokozatos támaszkodás és az ezzel járó taktikai változások, továbbá a hadseregek létszámának drasztikus növekedése. Ezek lennének tehát a XVI. század második felétől kibontakozó ún. hadügyi forradalom legfontosabb princípiumai, melyeket azonban Parker csupán a mellékelt térképen (87. o.) besatírozott területeken vél felfedezni. Véleménye szerint az e régiókban megszülető hadügyi forradalom, előbb nyugat felé terjeszkedve, még a XVI. században elérte Angliát, majd a XVII. század folyamán a Német-Római Birodalom belső területein keresztül kelet felé, Lengyelországon és Oroszországon belül is utat tört. Az európai körképből Magyarország sem marad ki. A szerző így jellemzi a magyarországi törökellenes harcokat: „Magyarországon az 1560-tól számított 100 év során egyes egészen különös, sajátos határháború alakult ki, melynek során a fő célokat nem a csaták megvívása, vagy a várharcok jelentették, hanem a marhák elhajtása és a fogolyszerzés. Ezt a tendenciát pontosan tükrözik a fennmaradt dokumentumok, amelyek aprólékos pontossággal jegyzik fel a megszerzett vagy elveszített marhák számát és értékét, de a legrészletesebben a hadifoglyokról szólnak. A katonai rangokat, megkülönböztető jeleket, neveket, ál- és gúnyneveket (pl. Ali a Vadállat vagy Örült Juszuf) mind-mind feljegyezték, mivel a hadakozás valódi célját a fogolyjítás jelentette. A hadifoglyok váltságdíjai nagy üzletet jelentettek a magyar végvidéken; gyakran magasabbra rúgtak az ebből származó bevételek mint egy-egy hadjárat költségei.”⁴ Magyarán; miközben nyugaton a hadügy robbanásszerű fejlődésnek indulva virágkorát élte, a törökkel állandó harcban álló magyar és osztrák-német katonaság jól jövedelmező marhalopással és fogolyfogdosással múlatta az időt. Ez az Ausztria és Magyarország hadügyéről festett idilli, ám irreális kép, ha jobban belegondolunk, rendkívül elszomorító. Geoffrey Parker ugyanis jónevű, ismert történész, írásait Amerikában és Európában egyaránt sokan forgatják. Nem lehetetlen tehát, hogy munkája nyomán az európai és Európán kívüli szakmai körök szemében a fent idézett, tökéletesen félreértett és valótlan kép fogja jellemezni a XVI. század magyarországi hadügyét. Pedig a XVI. század második felében, illetve a tizenöt éves háború időszakában azon jelenségek és folyamatok többsége, amelyeket összefoglalóan „hadügyi forradalomnak” szokás nevezni, osztrák-német közvetítéssel, Magyarország területén éppúgy megjelenik, mint a „fejlett” nyugaton.

Mi bizonyítja ezt a feltevést? Elsősorban éppen Parker elmélete, ő ugyanis munkájában többször kiemeli és erőteljesen hangsúlyozza, hogy az olasz erő-

³ Parker, Geoffrey: *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500—1800*. Cambridge, 1988. (a továbbiakban: Parker, 1988.).

⁴ Parker, 1988.: 35—37. o.

A hadügyi forradalom kiindulási területei a XVI. századi Európában.
Military Innovation and the Rise of the West, 1500—1800 (Cambridge, 1988)
 Geoffrey Parker: *The Military Revolution*
 című munkájából -

dítési iskola elterjedésének határai pontosan kijelölik a hadügyi forradalom által érintett területek határait.

Mint az közismert, Győr, Komárom, Érsekújvár, Eger, Nagyvárad, Kanizsa falait — hogy Bécsről már ne is beszéljünk — az olasz erődítési iskola klasszikus szabályai szerint építették. Még hozzá jórészt a nagy németalföldi erődök építésével egyidőben. De oldalakat lehetne megtölteni azoknak a kisebb jelentőségű magyarországi várépítéseknek, erősítéseknek felsorolásával is, amelyeket jőnévű olasz hadmérnökök terveztek, illetve vezettek a bástyás erődítési rendszer elveinek alkalmazásával.⁵

A hadügyi forradalom második principiuma a tüzfegyverek széles körű és tömeges elterjedése, illetve az ezzel járó, jelentős taktikai változások.

⁵ Banfi, Florio: Carlo Theti és a magyar várépítéset. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 1932.; Maggioriotti, L. A.-Banfi, Florio: Pitero Ferrabosco. HK, 1933.; Marosi Endre: Gondolatok a magyar várépítés történetéhez. HK 1970.

A XVI. század ötvenes éveitől kezdve a magyarországi várharokban, a portyákon, mezei harcokban egyre nagyobb szerepet kaptak a lőfegyverek.

1542-ben Szeged városa 1000 puskás gyalogot kért védelemül.⁶ Az 1552-es török hadjárat idején Lippa védelmére 350 magyar puskás érkezett.⁷ Losonczy, hogy folytatni tudja Temesvár védelmét, 1000 magyar gyalogot (pixidariust) követelt Castaldótól.⁸ A szigetvári főkapitányi utasítás 1554-ben 400 válogatott puskás gyalog tartását írta elő⁹ 1564. április 18-án a bakabányaiak levélben fordultak a selmeciekhez, melyben a város alatt portyázó török ellen 30 jó puskást kértek segítségül.¹⁰ 1566-ban Zrínyi Miklós Kanizsai Orsolyától kérte, hogy „... e hely és egyéb tartományok az elkövetkező veszedelmet elkerülhessék, ... saját tetszése szerinti számú gyalogpuskást ... ide hozzánk Szigetre mielőbb útnak indítani ...” szíveskedjék.¹¹ Ugyanekkor készült az ostromra Kerecsényi László gyulai kapitány is. Schwendi Lázár főkapitány a már elküldött 400 után még „... 200 puskást ... továbbá 30 mázsa puskaport ...” ígért neki.¹² A palotai kapitány, Thúry György is lövészeket kért vára védelmére.¹³

A kézi lőfegyverrel felszerelt katonák a mezei harcokban mind defenzív, mind offenzív taktikai szituációkban szép sikereket értek el. 1556-ban a babócsai harcban folyó védte a német lövészeket „... mely iszapos és örvényes léven, a lovak hánykódnak, a mieink golyózáport sórnak, de az ellenség nagy veszteséggel mégis át szállt ...”.¹⁴ A bajcsai palánk építését is meg akarta zavarni a török 1579-ben, de „... a mély mocsáron csak nehezen, s nagy veszteséggel vergődött át ... úgy, hogy Ali bég seregének nagyobbik része lelövöldözött ...”.¹⁵ Hasonlóképpen a süppedékes talaj lett a támadó török lovasság veszte az 1587-es kacorlaki összecsapásnál is.¹⁶

A lőfegyverek gyors elterjedésének és előretörésének egyik legfontosabb okát a török elleni harc további koncepcióját kidolgozó haditanács 1577-es állásfoglalásából ismerhetjük meg. Eszerint: „... mivel tudvalevő dolog, hogy a törökök lovaik számára nézve a végeken a huszárokat messze felülműlják, szükségesnek látszik, hogy Felsőged a ... határokon annyival több német lovas lövészt tartson, kik ezeket a magyarokat támogassák ... mert ez idő szerint a kézi lőfegyver a legfőbb előnye Felsőged hadi népének ezen ellenséggel szemben ...”.¹⁷

A fegyverzet fejlődésének irányát a magyarországi hadszíntér és az ellenfél sajátosságai tehát már eleve megszabták. Jóllehet ebben az időszakban egész Európában egyre szembetűnőbb a lőfegyverek térhódítása, az itteni változások, legalább részben, a helyi, belső fejlődés következményei, s nem egyszerűen az európai „licence” átvételei voltak.

A tüzérrőre támaszkodó taktika előretörésének egyik biztos jele a kézi lőfegyverek számának növekedése. Ezt a grazi Zeughaus 1568—1598 közötti fegyverállományának gyors gyarapodása kitűnően szemlélteti. 1568-ban 621, 1581-

⁶ Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. (a továbbiakban: Takáts) 15. o.

⁷ Takáts: 16. o.

⁸ Barabás Samu: Regeszták Erdély történetéhez 1551—53. Történeti Tár, 1892. 270. o.

⁹ Takáts: 58. o.

¹⁰ Matunák Mihály: Drégely és Palánk katonai szerepe a török alatt 1552—1593. Korpona, 1901.

¹¹ Régi magyar levelestár XVI—XVII. század. (Szerk.: Hargittay Emil), Budapest, 1981. 147. o.

¹² Veress Endre: Gyula város oklevéltára 1313—1800. Budapest, 1918. 419. o.

¹³ Istvánffy Miklós: Magyarország története 1490—1606. I—II. (Ford.: Vidovich György) Debrecen, 1867—68. 522. o. (A továbbiakban: Istvánffy).

¹⁴ Istvánffy: 412. o.

¹⁵ Istvánffy: 616—17. o.

¹⁶ Istvánffy: 643—44. o.

¹⁷ Geöcze István: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. HK 1894. 658. o.

ben 663, 1590-ben pedig már 852 szakállast vettek számba. A legszembetűnőbb azonban a könnyű puskák számának emelkedése. Míg 1568-ban csak 406, addig 1581-ben már 2329, 1590-ben pedig 2763 darab sorakozott a raktárakban. A második háborús évben, 1594-ben pedig 3508 a leltárba vett puskák száma. A lovas puskások által használt keréklakatos fegyverek mennyisége is szépen növekedett. 1581-ben 199, 1590-ben 419, 1594-ben pedig már 543 darabból állt a készlet.

A trend hatását a fegyverek számának folyamatos emelkedése mellett leginkább az jelzi, hogy az igazán nagy mennyiségi ugrások a béke évekre esnek. 1568-ban alig 1049 lőfegyver volt a szertárban, 1590-ben viszont már 4312.

Már a békeidőszak készletei is tekintélyesek, pedig Graznak mindössze a horvát és a vend főkapitányság várainak utánpótlásáról, illetve a közvetlen veszély esetén felfegyverzendő stájer felkelés (Landesaufgebot) szükségleteiről kellett gondoskodnia. A háború éveiben, jöllehet a déli végvidék mellékhad-szintérnek számított, a fegyverek száma, noha jelentős elvonásokra kerülhetett sor, tovább emelkedett. 1594-ben 5454, 1598-ban 5661 tűzfegyvert írtak össze.¹⁸

Ezek után joggal merül fel a kérdés, hogy ha a hadszíntérnek csak e periférikus szakasza mögött ilyen komoly fegyverkészletek álltak bevetésre készen, vajon milyen és mekkora szerepet kaphattak a lőfegyverek a főerők harciban?

A nem magyar gyalogság fegyverzetének arányait 36 Bestallung adatai alapján próbáltuk meg áttekinteni,¹⁹ melyek közül az első az 1593. december 9-i, az utolsó 1605. június 30-i dátumot viseli. (L. a táblázatot a 94—95. oldalakon!)

A táblázat adataiból azonnal kiderül, hogy a háború kezdetétől fogva, kivétel nélkül minden gyalogos egységnél, egyértelműen és vitathatatlanul a tűzfegyverek dominálnak. Kérdés tehát egyedül csak az lehet, hogy a gyalogosok fegyverzetének mekkora hányadát teszik ki a lőfegyverek?

Az ún. német ezredekben viszonylag magasabbnak látszik a hidegfegyverek száma. 1593-ban a lövészek száma zászlóaljanként 60 fővel haladja meg a pikások; alabárdosok, meg a kétkezest forgatók együttes létszámát: 160 hidegfegyverre 220 tűzfegyver jut. Az idő múlásával, a háború előrehaladtával azonban a lőfegyverek a német egységeken belül is mindinkább előretörnek, a kilencvenes évek második felétől egyre jobban megközelítik a kétszeres arányt. 1601 után pedig, a rendelkezésre álló adatok tanúsága szerint, minden esetben meghaladják azt. 1605-ben már olyan német ezredek felállítására is megbízást adnak, amelyekben egy-egy szálfegyverre 4—5 lőfegyver esik.

Merőben más a helyzet a vallon-francia katonaságnál. Ezekben az ezredekben ugyanis a pikások és alabárdosok ritkán teszik ki az összlétszám egyhatedét. De vannak olyan vallon alakulatok, mint a Schönberg ezred, melynek minden zászlóaljában az 50 muskétásra és 225 puskásra mindössze 25 alabárdos jutott (1597). Tilly vallon zászlóaljaiban pedig (1603) 270 lövész és 30 alabárdos szolgált. Ezeket az egységeket, mivel legfeljebb a tisztek, altisztek hordtak szálfegyvert, bizvást lövészezredeknek tekinthetjük.

¹⁸ Pichler, Franz: Das Landes-Zeughaus in Graz. Leipzig, 1880. Inventare des steierischen Landschafts-Zeughauses 1568—1598.

¹⁹ A Bestallungok olyan, az uralkodói, ritkábban a rendek által kiadott kinevezési okiratok, amelyekben neves katonák kapnak megbízást kisebb-nagyobb zsoldos egységek toborzására. Ezek valójában olyan katonaaállítási szerződések, melyek részletesen meghatározzák a felfogandó katonák létszámát, felszerelését, fegyverzetét, az egységek szervezetét, a tisztek létszámát, beosztását, stb.

A két különböző fegyverzetű kontingens végül is olyan egységet alkotott, melyben a löfegyverek, összességükben, még a legóvatosabb számítások szerint is, legkevesebb kétszeresen múlták felül a hidegfegyvereket.

Úgy tűnik, hogy a tizenöt éves háború alatt a külföldön felállított gyalogszervezeteknek kétharmada, a Magyarországon toborzottaknak viszont teljes egésze kézi löfegyverekkel indult harcba. Bizonyítják ezt a horvát-szlavón és magyar országgyűlések végzései.²⁰ A rendek által megajánlott gyalogosok ugyanis csaknem kivétel nélkül mindig puskás katonák. Hogy azután a megyék hogyan teljesítették katonaaállítás kötelezettségeiket, e helyt nem firtatjuk, az azonban bizonyos, ahogyan az Majtényi László és Pogrányi Benedek Pálffy Miklóshoz írott jelentéséből kiderül, hogy a hadnál megjelenő katonák valóban puskások voltak. Mint írják, „... Elerkestek az Warmegyekys, Reway wram Thwroth warmegyewel egen Jo mogyawal es Jo zerrel, minden portatul egj egj puskassal...”.²¹

Wilhelm Dillich 1600-ban nyomtatott Magyar Krónikája ekként írja le a magyar hajdúk felszerelését, fegyverzetét. „A hajdúk ... rövid, egy karabélynál nem sokkal hosszabb puskát használnak, bal oldalukon szablyát, jobb oldalukon, az övükre erősített gyűrűben pedig egy baltát vagy csákányt hordanak ... Ha valaki közülük nem elég tehetős, mindaddig lándzsát használ míg nem tud puskát venni.”²²

1604. július 14-én kelt az az irat, amely Adolf Althan ezredes számára megbízást ad 6000 magyar hajdú toborzására. Eszerint a magyarok „... mindegyike ... miként az a magyar nemzetnél szokásos ... jó vágófegyverrel és puskával ... legyen felszerelve és ellátva.”²³

A Kanizsa felmentésére induló császári- királyi hadsereg menet- és harcrendjéről fennmaradt korabeli vázlatok között kis tollrajzokat is találunk, amelyek a szlavóniai, horvát és magyar gyalogosokat kivétel nélkül puskásként ábrázolják.²⁴

De sorolhatnánk még azon forrásrészleteket, leveleket, melyek mindegyike a hajdúkatonaság tüzharcáról emlékezik meg. (Zárójelben szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy ezen adatok, további kutatásokkal kiegészítve, a magyar katonaság harcászati értékét új, az eddiektől eltérő megvilágításba helyezhetik.)

A löfegyverek előretörése mellett a hadügyi forradalom más, kisebb jelentőségű fegyverzeti változtatásai nálunk ugyanúgy, s nagyjából ugyanakkor következnek be mint Németalföldön. A 90-es évek legkorszerűbbnek tartott németalföldi hadseregében mindössze a pikások negyedrésznél tartják szükségesnek a váll- és combvérttel ellátott teljes páncélzatot.²⁵ Egy 1595-ből származó, a magyarországi háborúval foglalkozó emlékirat szintén úgy véli, hogy: „A duplazsoldosok szokásos páncélzatát meg kell szüntetni. Egy golyóálló mell-

20 Magyar országgyűlési emlékek (szerk.: *Fraknoi Vilmos*) (a továbbiakban: MOE) VIII. 497–98. o.; MOE IX. 581. o.; MOE X. 634. o. Magyar Törvénytar 1526–1608. 1600. évi 12. törvénycikk, 1. paragrafus és 1601. évi 9. törvénycikk, 3. paragrafus.

21 Hadtörténelmi Levéltár, (a továbbiakban: HL) Törökkori iratok, 1594.25.

22 *Dillich, Wilhelm*: Ungarische Chronica, Cassel, 1600. 28. o.

23 Kriegssarchiv, Wien, Bestellungen. 1604.778.

24 *Ivanics Maria* kedves kollégám bécsi levéltári kutatásai alatt bukkant rá többek között az „Ordnung zu der Batalla oder General Schlacht Ordnung den 5. Octobris Anno 1600...” címet viselő iratra, melynek egy másolatát rendelkezésemre bocsátotta. Szívességét ezúton is köszönöm.

25 *Beaufort-Spontin, Christian*: Harnisch und Waffe Europas. München, 1982. (a továbbiakban: *Spontin*) 102. o.

vért, egy nyakvért és egy sisak elegendő, a többi csak fárasztja az embert, de sem a lövés(ek), sem a döfés(ek) ellen nem véd igazán. Ezzel az ellenséggel (ti. a törökkel) szemben mindennek a gyorsaságon kell alapulnia.”²⁶

A fegyverzet mellett a Magyarországon harcoló császári-királyi hadsereg a csapatnemek tekintetében sem maradt el a kor legfejlettebbnek tartott németalföldi seregeitől. Bizonyítja ezt a dragonyos egységek felállításának példája is.

Nassaui János egy, az 1587—97 közötti évekből származó feljegyzésében már megtalálható olyan, néhány száz főből álló egységek létrehozásának terve, melyek „... mikor az szükséges, éppen olyan jók gyalogosnak, de mikor azt az előnyösebb helyzet megkívánja, és parancsot kapnak, lóra ülnek, és (így) használják puskájukat...”²⁷ Magyarországon 1602 decemberében Mátyás főherceg rendeli el egy 400 főből álló vallon dragonyos egység felállítását.²⁸

De a „fejlett” nyugati és az „elmaradott” keleti területeken bevetett egyéb csapatnemek is teljesen azonosak. Német, vallon, olasz lovas puskások Németalföldön, német, vallon, olasz lovas lövészek a Kisalföldön; a francia vallásháborúkban forgolódo lotharingiai kúrasszírok Kanizsa alatt; német „fekete lovasok” ezrei a Katolikus Liga, a hugenották, az Egyesült Tartományok, vagy a magyarországi keresztény seregek soraiban...

A gyalogság mellett minden külföldön toborzott lovas egység harcászata a kézi lőfegyverek alkalmazásán alapult. Már csak a magyar huszárok harcoltak kopjával, ami persze nem jelentette azt, hogy a nyeregkápán ne kapott volna helyet egy-egy pisztoly, vagy rövid puska.

Az eddigieket összefoglalva elmondhatjuk, hogy a tizenöt éves háború császári-királyi hadseregét a kézi lőfegyverek legalább 75%-os aránya jellemezte. Ez azt jelenti, hogy a keresztény seregek taktikája, harcászata már ekkor a lőfegyverek tűzerején alapult. (Akárcsak a svéd hadseregé a 30 éves háborúban.)

A sok és jó fegyver azonban önmagában még nem elég, azt jól is kell forgatni. S ezzel máris eljutottunk a katonák képzettségének, kiképztségének kérdéséhez, amit nem kis mértékben az határozott meg, hogy hol toborozták őket. Forrásaink szerint a katonafogadás a németalföldi végvidéken, a spanyol király birtokain kívül, Lotharingiában és Burgundiában is folyt.²⁹ A 90-es években egyidőben zajló három háború rendkívüli keresletet teremtett a zsoldospiacra. A spanyol, francia és császári toborzók szinte versengtek a kipróbált veterán vallon katonákért. Nemegyszer külön „prémiummal” igyekeztek őket egyik szolgálatból a másikba csábítani.³⁰ A katonai szakértelem elsődlegességét és fontosságát mutatja az a tény is, hogy a Habsburg adminisztráció a háború elején, saját területének hatalmas zsoldoskinálata ellenére, a távoli Németalföldön igyekezett zsoldosokat fogadni. Különösen a vallonok iránt volt nagy az érdeklődés, amit a következőkkel magyarázhatunk:

— a vallonok harcedzett, veterán katonák, akik közül sokan mind a spanyol, mind a németalföldi hadseregben harcoltak már;

— ők voltak Európa legjobb muskétásai, főleg lőfegyverrel harcoltak (a spanyol szolgálatban álló vallon egységekben is kevés a pikás);

²⁶ Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten 1595/13/1.

²⁷ *Spontin*: 86. o.

²⁸ Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten 1602/12/5.

²⁹ Kriegsarchiv Wien, Bestellungen, 1597/530.

³⁰ *Parker, Geoffrey: The Army of Flanders and the Spanish Road 1567—1659. Cambridge, 1984.*

42. o.

— a német kötelekekhez viszonyítva zászlóaljaikban a tisztek száma alacsonyabb, az altiszteké viszont magasabb; ennek következtében jobban vezettek, de olcsóbbak mint a német ezredek;

— Magyarországra szállításuk után dezertálásuk, átállásuk szinte lehetetlen;

— mindemellett általában katolikusok.

Sajnos egyelőre nem áll rendelkezésünkre elegendő adat a magyarországon harcoló vallon zsoldosok pontos létszámának meghatározásához. Pedig ez fontos lenne, hiszen így fogalmat alkothatnánk arról, hogy a császári-királyi hadsereg külföldi katonáinak körülbelül mekkora hányada állhatott tapasztalt, harchoz szokott katonákból.

Természetesen további alap kutatásokra van szükség az oly sokat szidott „német” katonaság harcértékének megnyugtató tisztázásához is. Az azonban szinte bizonyosnak látszik, hogy a német gyalogság — bármilyen rossz is volt nálunk a híre — nem teljesen gyakorlatlan csapatokból állt. Több adat sejtetni engedi ugyanis, hogy valamiféle egyéni és kötelekkiképzés igenis folyt a német egységekben.

Egy 1570-ből származó rendtartás például kötelezővé tette a lövész katonák számára a rendszeres, időközönkénti lögyakorlatokat.³¹ Schwendi Lázár magyarországi haditapasztalatit is összefoglaló hadtudományi munkájában úgy vélekedik, hogy „... a hadvezérnek, ha ideje van, mindig gyakoroltatnia kell lovas és gyalogos katonáit, különösen a lövészeket...”³²

A tizenötéves háború elbeszélésekor a török történetírók sokszor és sokhelyütt említik tisztelettel vegyes borzongással a császári csapatok pusztító tűzerjét. Eleddig úgy vélhettük, ez nem más, mint a puskához nem szokott keleti ember rácsodálkozása. Ám a számok egyértelműen bizonyítják, hogy a kézi lőfegyverek aránya a magyarországi keresztény hadseregben az európai fogalmak szerint is magasnak mondható.

A nagy mennyiségű lőfegyvernek viszont csak úgy és csak akkor lehet értelme, ha hatásukat megfelelően ki tudták használni. Azaz olyan harcrendre volt szükség, amely biztosíthatta a lehető legtöbb lőfegyver egyidejű, vagy folyamatos tüzelését. E követelmény hatására született meg az ún. kontramars, amely a tüzelő katonák állandó helycseréjével oldotta meg e problémát: miután a lövészek első sora kilötte fegyverét, a leghátsó sor mögé vonult újratöltöni. Eközben már a második, majd a többi sor katonái tüzeltek. Mire a kezdő sor ismét előre került, végzett a töltéssel és készen állt egy újabb sortűzre. A körforgás kezdődhet előlről.

Az első, máig fennmaradt írott forrás, amely ezt a harci módszert említi, 1594-ből származik, Wilhelm Ludvig von Nassau tollából.³³

Több, sajnos csak közvetett bizonyíték szól emellett, hogy a császári-királyi hadsereg a tizenötéves háború idején már alkalmazta a fent említett harceljárságot.

Az első és legfontosabb bizonyítékunk a kézi lőfegyverek meglehetősen magas száma. Miért törekedett volna a hadvezetés következetesen a magas, kétharmados lövészarány elérésére, ha az, megfelelő harcrend hiányában, kihasználhatatlan? Emellett egyes korabeli feljegyzések, illetve a történetírók meg-

31 Idézi: *Illustrierte Geschichte der K. u. K. Armee I—II*. Wien, 1898. I/245. o.

32 *Schwendi, Lazarus: Kriegs Discours*. Franckfurt am Mayn, 1593. 44. o.

33 *Parker, 1988. 19. o.*

jegyzései is folyamatos tüzelésre engednek következtetni. Illésházy István így ír az 1601-ben Székesfehérvár környékén harcoló keresztény seregek tüzejéről. „Az mikor a török seregek reájok ötöttek, elsőben az taraczkokkal lövöldöztek meg... azután az gyalog renddel lőtt, úgy annyira, hogy azok miatt derék-kép csak egyszer kapának beléjük az törökök... az janicsárok is igen löttek, de mégis nem állhatták ők meg az német lövését.”³⁴

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy rendelkezésünkre állnak a Kanizsa felmentésére induló császári-királyi sereg csatarendjének korabeli, de pontos és szakszerű vázlatai. Ezek szerint a lövész katonákat Kanizsa alatt pontosan olyan alakzatban állították fel, mint amilyet Németalföldön a kontra-marssal tüzelő muskétások használtak.³⁵ Ezt egyébként a kanizsai harcot megörökítő Pecsevi elbeszélése is megerősítheti. Szerinte „A... katonák lóra ültek és ellenük mentek, ámde az átkozottak puskáinak nem tudtak ellenállni. Gyalogság kell ide, mondták, s az ostromsáncokban a francia puskásokon kívül mást nem hagytak, hanem az összes janicsárokat ellenük indították. Ámde ezek sem tudtak ellenállni, hanem megfordulva megfutamodtak... Mikor megreggeledett az átkozottak csapataikat felállították s puskáikat sorakoztatva eléjük vonultatták... a janicsárok is sorakoztak szokásuk szerint... Ámde mikor a hitetlenek ellenük jöttek... meghátráltak... Mindenki az erdőkebe, nádasokba, mocsarakba menekült s ott lefeküdt...”³⁶

Véleményünk szerint csak a kontra-marssra épülő, szabályozott, folyamatos tűz lehetővé teszi a tűzharcot szokott, elit alakulatnak számító janicsárok megfutamatására.

Az eddigieket összefoglalva úgy tűnik, hogy a császári-királyi hadsereg a tizenöt éves háború idején sem a löfegyverek számát, sem minőségét tekintve nem maradt el a nyugat-európai színvonalától. Lövészeinek arányát tekintve viszont felülmúlja még a németalföldi seregeket is.

Egyes években az itt harcoló, de külföldön toborzott katonák legalább 50%-ának képzettsége, gyakorlottsága az orániai hadseregekével egyenértékű. (Az egységesítést és a rendszeres kiképzést megelőző időszakról van szó!)

A főbb parancsnokok, tisztek szinte mindannyian (pl. Mansfeld, Mercury, Basta) a beosztott tisztek pedig nagyrészt tapasztalataikat a németalföldi és franciaországi háborúkban szerzett hivatásos katonák voltak.

A harcrendek, harceljárások a tüzerő alkalmazására, kihasználására épültek, csakúgy mint az Egyesült Tartományok csapatainál Németalföldön.

A fentiek alapján talán joggal sorolhatjuk a hadügyi forradalom élenjáró területei közé a büszke nyugat látóköréből kieső, de a hadügyi fejlődéstől valóban el nem maradó magyarországi hadszínteret is.

³⁴ Illésházy István nándor feljegyzései 1592–1603. Monumenta Hungariae historica, Scriptorum VII. Pest, 1863. 97. o.

³⁵ 1. Ordnung zu der Batalla...

³⁶ Karácson Imre: Török történetírók 1566–1659. In: Török-magyarországi történelmi emlékek V. Budapest, 1916. 157. o., Pecsevi.

A LŐFEGYVEREK ARÁNYA A TIZENÖTÉVES HÁBORÚBAN RÉSZTVEVŐ KÜLFÖLDI GYALOGEZREDEKBEN

Dátum	Parancsnok neve	Lét-szám	Nemze-tiség	FEGYVERZET SZERINTI MEGOSZLÁS									Zlj. létsz.	Jelzet
				dupla-zsoldos	muskétás	lövész	pikás	alabárdos	kétkezes pallos	„khurze wehrn” ⁷	„ge-freite” ⁸	egyéb		
1593. XII. 9.	Engelhardt Khurz	3000	n ¹	180	100	120	-	-	-	-	-	-	300	B ¹⁴ 1593/464
1594. II.	Névtelen	1200	n	100	100	100	-	-	-	-	-	-	300	AF ¹⁵ 1594/4/6a
1596. IV.	Georg Bayer zu Boppart	2000	fr ²	-	50	100	30	14	-	-	-	6 ⁹	200	AF 1596/4/13
1596. XI. 25.	Orpheo Galliano (A)	3000	v ³	-	50	225	-	25	-	-	-	-	300	B 1596/515
1596. XI. 25.	Orpheo Galliano (B)	3000	v	-	100	150	50	-	-	-	-	-	300	
1597.	Georg Bayer freyherr in Boppart	3000	fr	-	100	150	50	-	-	-	-	-	300	B 1597/521
	Orpheo Galliano	3000		-	100	150	50	-	-	-	-	-	300	
1597. III. 1.	Johan Baptista Pezzen	1500	n	120	50	130	-	-	-	-	-	-	300	B 1597/524
1597. III. 1.	Névtelen	3000	v	-	50	225	-	25	-	-	-	-	300	AF 1597/3/1 1/2 B
1598. VI. 4.	Johan Pernstain	3000	n	120	80	85	-	-	-	-	-	-		B 1597/537
1598. II.	(Tájékoztató jellegű irat)	-	v	25	60	94	-	-	-	-	-	-	200	B 1598/565
1598. IV. 13.	Johann Friedrich von Mörspurg	4000	n	130()	120	150	-	-	(6)	(15)	(24)	(6) ¹⁰	400	B 1598/574
	Bernhard Hieronymus Rusworm	4000												
1598. IV. 18.	Carl Ludwig Grafen zu Sulz	4000	n	150()	100	150	-	-	(12)	(15)	(24)	(6) ¹¹	400	B 1598/575
1598. IV. 20.	Georg Bayer zu Boppart	2400	fr	-	100	150	50()	-	-	-	(10)	-	300	B 1598/576
	Hans Reinhard, von Schönberg	3000	v											
1599. IV. 16.	Johann Baptista Pezzen	3000	n	125()	100	75	-	-	(9)	(12)	(15)	(3) ¹²	300	B 1599/624
1599. V. 28.	Gottfried von Riebitch	2000	sz ⁴	115	40	205	-	12	12	-	16	-	400	B 1599/632
1600. II. 29.	Gottfried von Riebitch	2000	sz	115	40	205	-	12	12	-	16	-	400	B 1600/651

1600. IV. 24.	Heinrich von Lorraine Marggrafen von Mony Grafen von Chaligny	3000	v fr l ⁵	-	100	150	50	-	-	-	-	-	300	B 1600/655
1601. III. 23.	Adolf Althan	3000	n	125()	100	75	-	-	(9)	(12)	(15)	(3) ¹³	300	B 1601/680
	Hans Preyner zu Stübing	3000												
	Pernhausen	3000												
1602. III. 15.	Hans Preyner zu Stübing	5000	n	150	200	50	-	-	-	-	-	-	400	AF
1602. V. 17.	Johann Tscherklas von Tilly	3000	v	-	150	120	-	-	-	30	-	-	300	B 1602/714
1602. VIII. 16.	Hans Ernst von Sprinzenstein	500	n	180	250	70	-	-	-	-	-	-	500	B 1602/725
	Hans Lehner	500												
1603. IV. 10.	Leonhard Ehrgott	3000	n	100	150	50	-	-	-	-	-	-	300	AF 1603/4/1
1603. V. 12.	Lucas Römer	1500	n	100	150	50	-	-	-	-	-	-	300	AF 1603/5/1
1603. V. 26.	Germanico Strassoldo	3000	o ⁶	100	150	50	-	-	-	-	-	-	300	AF 1603/5/3
1603.	Johann Baptista Pezzen	3000	n	100	150	50	-	-	-	-	-	-	300	AF 1603/5/4
	Carl Ludwig Grafen zu Sulz	3000												
1604. IV.	Capitulation über 1500 Knecht	1500		100	150	50	-	-	-	-	-	-	300	B 1604/768
1605. I. 28.	Valthin Schmidt von Wellenstein	1000	n	88	300	100	-	-	-	12	-	-	500	AF 1605/1/1
1605. I. 29.	Max Graf zu Salm	3000	n	50	200	50	-	-	-	-	-	-	300	AF 1605/1/3
1605. VI. 30.	Ferdinand von Kollonitsch	3000	n	100	150	50	-	-	-	-	-	-	30	AF 1605/6/6

1 n = német

2 fr = francia

7 Korszakunkban a „rövid fegyverek” kifejezés összefoglaló neve volt a pikán kívül használatos hidegfegyvereknek. Ide tartoztak a tisztek rangját jelző rövid lándzsák különféle fajtái, az alabárdok és a kétkezes pallas.

8 Mai fogalmainkkal nehezen körülírható rangfokozat. Minden 10–15 főből álló csoport kiválasztott soraiból egy tapasztalt, mindenki előtt tekintéllyel bíró, teljes fegyverzetű katonát. A továbbiakban ő vette át a „raj, szakasz” lőszer és élelmiszer ellátmányát, zsoldját, ő felelt a rendért, fegyelemért, a parancsoki végrehajtásáért. De ő képviselte a katonák érdekeit is a tisztekkel szemben. Ha az adott egységben nemesek is voltak, általában ők kapták meg ezt a magasabb zsolddal és sok felelősséggel járó beosztást.

9 6 mit Rondellen = 6 fő kerek pajzsokkal

10 6 Zimmerleut = 6 szolga, inas, legény. A szigorúbb és alaposabb kinevezések általában megszabták, hogy a tisztek hány olyan szolgát tarthatnak, akik az egység létszámába beleszámítanak.

11 6 Zimmerleut

12 3 Zimmerleut

13 B = Kriegsarchiv Wien, Besfallungen

15 AF = Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten

[] = A szögletes zárójelbe tett adatok benne foglaltatnak a duplázoldosok létszámában.